

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MİXAİL ŞOLOXOV YARADICILIĞI VƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

İxtisas: 5718.01 – Dünya ədəbiyyatı(rus ədəbiyyatı)
5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **İradə Əlibala qızı Yusifova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş
dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Dünya ədəbiyyatı və komparativistika şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **filologiya elmləri doktoru, dosent
Lyudmila Hacıbaba qızı Səmədova**

Rəsmi opponetlər: **filologiya elmləri doktoru, professor
Rafiq Manaf oğlu Novruzov**

**filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Aytən Vilayət qızı Rüstəzadə**

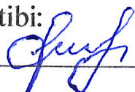
**filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Afət İlyas qızı Rəfiyeva**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD 1.05/1 – Birdəfəlik dissertasiya şurası.

Birdəfəlik dissertasiya şurasının sədri:

**akademik, filologiya elmləri doktoru,
professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli**

Birdəfəlik dissertasiya şurasının elmi katibi:

**filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Aysel Həsən qızı Qurbanova**

Birdəfəlik Elmi seminarın sədri:

**filologiya elmləri doktoru, professor
Telman Həmzağa oğlu Cəfərov**

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Nobel mükafatı laureatı (1965) Mixail Aleksandroviç Şoloxov (1905-1984) XX əsr rus ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri kimi milli nəsrin janr və formalarının inkişafında əvəzsiz rol oynamışdır, onun yaradıcılığı dünya bədii-estetik fikrinin zənginləşməsinə də əhəmiyyətli təsir göstərmiş, qələmə aldığı ilkin bədii nümunələr (“Don hekayələri”, 1924-1926), bundan sonra dörd cilddə, səkkiz kitabda nəşr etdirdiyi “Sakit Don” roman-epopeyası (1928-1940), “İnsanın taleyi” (1956), “Oyanmış torpaq” romanı (1932-1959), çoxsaylı publisistik очерkləri (“Donda”, “Cəbhə yollarında”, “Smolensk istiqamətində”, “İlk görüşlər”), “Nifrət fənni”, “Onlar Vətən uğrunda vuruşurdular” (1942-1969), çoxsaylı məqalələri (“Vətən haqqında söz”, “İşıq və zülmət”), ədəbiyyat, mədəniyyət və sənətlə bağlı mülahizə və müşahidələri dünya ədəbi təfəkkürünün rəngarəngləşməsinə nəzərəcarpacaq təsir göstərə bilmişdir.

M.Şoloxov yaradıcılığında, hər şeydən öncə, sadə insana dəyər verib, onun qeyri-adi taleyini diqqət mərkəzinə çəkirdi. Əsərlərinin əksəriyyətində dramatikliklə faciəvilik bir-birini qarşılıqlı şəkildə tamamlasa da (onların əsas qismində Don kazaklarının həyat ukladı, adət-ənənələri, ictimai-siyasi baxışları, ağrı-acıları, kədəri ilə yanaşı, sevinc və sevgiləri, nifrət və rəğbəti, folklor dünyası, dil stixiyası, təbiət landşaftı, peyzajı), onların maraqlı xüsusiyyətləri oxucu və tənqidçilərin diqqətini cəlb etməyə bilmirdi. Bu orijinal cəhətləri ilə Şoloxov dünya ədəbiyyatının unikal hadisəsi kimi qəbul edilməkdədir. Məhz belə keyfiyyətlərinə görə, Şoloxovun zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığı Azərbaycan mütərcimlərinin, tərcüməşünas alimlərin təhlil obyektinə çevrilmiş, əsərləri dilimizə tərcümə olunmuş, onlar haqqında fikir və mülahizələr irəli sürülmüşdür.

M.Şoloxovun ölümündən uzun müddət keçməsinə baxmayaraq, əsərlərinin mənəvi dünyamıza təsiri nəinki öz əhəmiyyətini qoruyub saxlamış, həm də müstəqilliyini bərqərar etmiş mədəniyyət və ədəbiyyatlarda, o cümlədən, Azərbaycanda yeni müstəvidə dəyərləndirilməkdədir.

Qeyd edilən cəhətlər M.Şoloxov yaradıcılığının Azərbaycanda

tarixi və nəzəri kontekstdə aktuallığını ortaya qoyur. Bundan başqa Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə bu əsərlərin çoxsaylı nüsxədə nəşr olunması Mixail Aleksandroviç Şoloxov yaradıcılığına Azərbaycan oxucularının sönməz marağını bir daha sübut etməkdədir. Bu müstəvidə Şoloxovun əsərlərinin tədqiqinin nəinki öz aktuallığını itirmədiyi, həm də onun gündəmdə olduğu əks etdirilir. Çünki, M. Şoloxov elə bir dahi söz ustası olmuşdur ki, onun yarım əsrlik yaradıcılığı dünya ədəbi prosesinin yaddaqalan mərhələsini təşkil etmişdir. Bundan başqa, dərin tarixi kökləri olan Azərbaycan - rus ədəbi əlaqələrinin hərtərəfli inkişafında M. Şoloxovun bədii irsinin milli nəsrimizin görkəmli nümayəndələrinin (Əli Vəliyev, Süleyman Rəhimov, Mehdi Hüseyn, Əbülhəsən, Mirzə İbrahimov və İsmayıl Şıxlı) yaradıcılığına təsiri, onun ənənələrinin izi, yazıçılarının əsərləri ilə bağlı tənqidimizin materiallarının bolluğu, onun əsərlərinin Azərbaycan dilinə çevrilməsi, bu prosesdə çoxsaylı peşəkar mütərcimlərinin (Cahanbaxş Cavadzadə, Beydulla Musayev, Hüseyn Şərif, Əyyub Abbasov, Nəriman Əbdürrəhmanlı, Aslan Quliyev, Mehdi Mirkişiyev) fəaliyyətinin və dəyərləndirilməsi və s. ilə bağlı məsələlər öz aktuallığı ilə nəzər-diqqəti cəlb etməkdədir.

Mövzunun aktuallığı həm də onunla bağlıdır ki, son dövrlərdə ədəbiyyatımızın rus ədəbiyyatı ilə əlaqələrinin tədqiqində yeni metodoloji yanaşmalar tətbiq edilməkdədir. Rus və digər dillərdən orijinaldan birbaşa sifarişsiz tərcümələr edilir. Yazıçının yaradıcılığını fərqləndirən əsas mövzusu və onun bədii açılışının özünəməxsusluğunun tərcümədə verilməsi problemini bir yox, bir sıra əsas əsərləri əsasında tədqiq edilməsi üçün kifayət qədər çoxillik müvafiq təcrübəsi mövcuddur və bu nəhəng materialın təhlili, dəyərləndirilməsi prosesində, həm də milli tərcümə məktəbinin formalaşması dövrlərini izləmək imkanı açılır ki, bu da, öz növbəsində mövzunun aktuallığına dəlalət edir.

Ən əsası isə - “M.Şoloxov yaradıcılığı və Azərbaycan ədəbiyyatı” mövzusunun ədəbi resepsiyanın əsas formalarının müstəvisində (tərcümə, ədəbi təsir, tənqidi mənimsəmə) kompleks

şəkildə, yeni metodoloji yanaşma mövqeyindən araşdırılması özlüyündə aktual problem kimi təqdim edilməyə əsaslıdır.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi: M.Şoloxovun Azərbaycan ədəbi fikrində yeri (tərcümə, tənqiddə əksi, yaradıcılıq ənənələrinin təsiri) ilə bağlı problematika hələ 30-cu illərdən başlayaraq milli ədəbiyyatşünaslığımızın diqqətini çəkmişdir. Bu problemin ayrı-ayrı aspektləri çoxsaylı məqalələrdə əksini tapıb. Monoqraliya formatlı ilk yazı ədibin 70 illik yubileyi ilə bağlı Alməmməd Alməmmədovun "Mixail Aleksandroviç Şoloxov" 50 səhifəlik kitabı (1975) olmuşdur ki, yubiley "janrlı" nəşrlərə uyğun yazıçının həyat və yaradıcılığı haqqında təfərrüatlı məlumatdan ibarətdir.

1987-ci ildə AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Yaşar Hüseynov tərəfindən "M.Şoloxovun "Sakit Don" romanı Azərbaycan dilində və bədii tərcümənin bəzi problemləri" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edilmişdir. Mövzunun adının elmi mündəricəsinə iradımızı bildirməkdən vaz keçərək dissertasiyanın elmi dəyərinə münasibətimizi bildirməliyik.

Əlbəttə, yazıçının böyük rezonanslı roman-epopeyasının Azərbaycan tərcüməsi ilk dəfə olaraq monoqrafik tədqiqata cəlb edilərək, sistemli təhlilin predmeti edilməsi özlüyündə təqdir olunmalıdır və bu problemlə bağlı növbəti araşdırmaların tarixinin başlanğıcı kimi dəyərləndirilməlidir.

C.Cahanbaşın tərcüməsində yazıçının epopeyasında əksini tapmış I Cahan Mühəribəsi, Vətəndaş mühəribəsinin burulğanlarında qaynayan dünyanın "Sakit Don" kazaklarının məxsusi həyat ukladının taran olunması, ölümlə qarşılaşmasının fərdi xarakterlərdə əks olunması prosesinin tərcümədə verilməsi Azərbaycan "versiyasında" məhz kazak xarakteri kontekstində adekvat alınmaması Y.Hüseynovun tədqiqatında vurğulanıb. Düzdür, tərcümənin bir sıra uğurlu cəhətləri (bəzi təsvirlər, üslubu oxşarlıqla bağlı və s.) qeyd edilir, lakin "çoxsaylı təhriflər, mütərcim özbaşınalığı, koloritli obrazların adıləşdirilməsi..." və s. kimi əsaslı çatışmazlıqlardan da söhbət açılır.

Bununla belə, Azərbaycan tərcüməşünaslıq məktəbinin 30-40-cı illərdə səviyyəsi nəzərə alınmalı, bir də ki, yaddan çıxarılmamalıdır ki, M.Şoloxov əsərlərinin sonrakı tərcüməçiləri

(B.Musayev, H.Şərif, Ə.Abbasov və digərləri) Cahanbaxşın tərcümələrinə istinad elməyi zəruri bilmişdilər və bəzi məsləhətlər üçün ona müraciətləri cavabsız qalmırdı, "çətin ifadə və kəlamların qarşılığını tapmaqda Cahanbaxş həmişə köməyimə gəlirdi" (Hüseyn Şərif). Söhbət hər bir tərcüməyə tarixi prinsip müstəvisində yanaşmaqdan gedir.

Bu günə kimi M.Şoloxov əsərlərinin Azərbaycan dilinə edilən tərcümələri hansısa bir əsərlə bağlı təhlil edilmişdir. Həm də ki, M.Şoloxov yaradıcılığının bütövlükdə ədəbiyyatımızda resepsiyası kompleks tədqiqata cəlb olunan mövzu olmamışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatının qeyri-millî görkəmli yazıçısına geniş marağa dair (tərcümə, tənqidi mənimsəmə, yaradıcı təsirlənmə və s.) materialların bolluğu və keyfiyyəti bu böyük təcrübənin kompleks şəkildə tədqiqini aktuallaşdırır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini M.Şoloxovun yarıməsrlük yaradıcılığı ərzində qələmə aldığı əsərlərinin (hekayə, povest, romanları və s.), Azərbaycan ədəbiyyatında resepsiyasının formaları və tənqidi yazıları, rus yazıçısının yaradıcılıq ənənələrini əks və inkişaf etdirən millî nəsrimizin məşhur nümunələri, müvafiq tərcümə təcrübəsi təşkil edir.

Tədqiqatın predmetinə M.Şoloxovun əsərlərinin Azərbaycan ədəbi tənqidində işıqlandırılmasının nəzər nöqtələri, millî nəsrimizdə rus yazıçısının yaradıcılığının təsiri izləri, müvafiq tərcümə təcrübəsinin təhlili nəticəsində məzmun-forma binarlığı müstəvisində, əsərlərin Azərbaycanca çevrilmələrinin dəyərləndirilməsi daxildir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin inkişafında M.Şoloxovun əsərlərinin rolunu aşkarlamaqdan ibarətdir.

Qeyd edilən məqsədlə bağlı müvafiq olaraq aşağıdakı vəzifələrin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

- M.Şoloxov yaradıcılığının XX əsr Azərbaycan ədəbi-tənqidi fikrində işıqlandırılması;

- M.Şoloxov əsərlərinin XX əsr görkəmli Azərbaycan yazıçıları Ə.Vəliyev, S.Rəhimov, Əbülhəsən, M.Hüseyn, M.Cəlal,

İ.Şıxlı və digərlərinin yaradıcılığına təsirinin müqayisəli-tipoloji kontekstdə izlənməsi, tədqiqi;

- Rus yazıçısının əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə tarixi icmalının verilməsi;

- "Don hekayələri", "Sakit Don", "Oyanmış torpaq" və s. kimi əsərlərdə rus xalqının subetnosu olan Don kazaklarına məxsus xarakterik xüsusiyyətlərinin Azərbaycan tərcümələrində əksi;

müxtəlif tərcümə yanaşmalarında etnik-millî özünəməxsusluğun qorunmasında qarşıya çıxan çətinliklərin aşkarlanması;

- milli realilərin tərcümə mətnində verilməsi üsulları;

tərcümələrdə orijinalda istifadə edilən frazeoloji birləşmələrin adekvatlığının əks etdirilməsi yollarının araşdırılması;

Tədqiqat metodları. tədqiqatın nəzəri bazasını ədəbi resepsiya çoxplanlı probleminə dair ədəbi-nəzəri ədəbiyyat təşkil edir.

Dominant prinsip kimi problemlərə yanaşmada tarixilik tətbiq edilir.

Ədəbi resepsiyanın araşdırılan hər üç formasının tədqiqində ənənəvi müqaisəli-qarşılaşdırıcı təhlil əsasında nəticələr əldə edilir. Ələlxüsus, qeyd olunan metod tərcümələrin dəyərləndirilməsində effektivliyi göstərir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar.

1. Rus, Azərbaycan və dünya ədəbiyyatşünaslarının M.Şoloxov yaradıcılığı, onun ayrı-ayrı əsərləri ilə bağlı söylədikləri mülahizə və müddəaları nəzəri-metodoloji mühakimələrinə məxsusi orijinallığına ünvanlanıb.

2. Fundamental tədqiqatlara əsaslanmaqla, orijinal və tərcümə mətnlərinin leksik-üslubi, forma-məzmun, bədii təsvir, milli-spesfik söz və frazeoloji birləşmələrin tərcümədə verilməsi ilə bağlı tanınmış tərcümə mütəxəssisləri A.Fyodorov, V.Vinoqradov, Vereşşagin, Kostomarov və digərlərinin müddəalarına istinad edilir.

3. M.Şoloxov nəsrinin sovet ədəbiyyatının bədii-estetik mündəricəsinin formalaşmasında rolu, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin (Ə.Vəliyev, S.Rəhimov, M.Hüseyn, Əbilhəsən, M.İbrahimov, İ.Şıxlı) yaradıcılığına təsiri

izlənilməkdədir (burada milli nasirlərimizin etiraflarını nəzərə almaqla).

4. Şoloxovun əsərlərinin Azərbaycan ədəbi tənqidində işıqlandırılması əsasən, onların bədii özəlliklərinə yönəlmişdir.

5. M.Şoloxovun əsərlərinin Azərbaycan tərcümə təcrübəsinin dəyərləndirilməsi aşağıdakı istiqamətlərin tədqiqi ilə bağlıdır; müvafiq təcrübənin tarixi icmalı; məxsusi olaraq "Sakit Don" roman-epopeyasının tərcümələrinin orijinala müqayisəli təhlili əsasında müsbət müşahidələrlə yanaşı bu konkret müqayisəli təhlilin aksentləri ilə bağlı tövsiyələr verilir; yazıcının bir sıra digər əsərlərinin tərcümələrinin dəyərləndirilməsində də xüsusi diqqət etnik-milli bədiiyin özünəməxsusluğunu, o cümlədən milli kolorit olaraq realilərin, ekvivalentsiz leksikanın verilməsi üsullarına ünvanlanır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. M.Şoloxov yaradıcılığının Azərbaycan ədəbiyyatı ilə əlaqələrini ilk dəfə olaraq hərtərəfli, yəni kompleks şəkildə araşdırılması ilə bağlıdır. Söhbət yazıcının əsərlərinin Azərbaycan ədəbi-bədii təcrübəsində resepsiyanın üç əsas forması olan ədəbi təsir, bədii tərcümə, ədəbi-təcrübi mənimsəmə müstəvisində tədqiqindən gədir.

Təbii ki, M.Şoloxovun bədii yaradıcılığının özünəməxsusluğu, o cümlədən Don kazaklarının rus subetnosu kimi mental tərəkürünün, dünya duyumunun sadə olmayan bədii əksinin tərcümədə verilməsi mərkəzi problem kimi verilmişdir. Xüsusən, qeyri-milli (özü də ki, fərqli ailəyə məxsus) dilə tərcümə bir çox amillərlə bağlı mürəkkəb problem olmasına baxmayaraq, ilk dəfə olaraq dissertasiyada ətrafı şəkildə araşdırılmışdır. Mövcud tərcümə təcrübəsinin icmalı verilmiş, "Don hekayələri", "Oyanmış torpaq", "Sakit Don" kimi nəsr əsərlərinin müxtəlif tərcümələrinin orijinal mətnlə müqayisəli təhlili, həmçinin eyni müəllifin fərqli zamanlarda etdiyi mətnlərin müqayisəli dəyərləndirilməsi milli tərcümə sənətinin təkamülü baxımından əhəmiyyətlidir.

Tədqiqat işində M. Şoloxov nəsrində yer almış milli kolorit, milli özünəməxsusluq süni model, forma anturaj kimi yox, yazıcının yaradıcılığının mühüm atributu kimi çıxış etdiyindən, mütərcimlərin

müəllifin belə yazı üslubu və dəst-xətt manerasının tərcümələrdə verilməsi məsələsi prioritet problem kimi götürülmüşdür.

Tədqiqat işində orijinalın dil materiallarının milli-mədəni semantika ilə yükləndiyindən, onların tərcümədə mükəmməl mənzərəsinin yaradılması dəyərləndirmələrin meyarı kimi götürülmüşdür.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyanın nəzəri dəyəri ədəbi resepsiya ilə bağlı yanaşmaların gələcək komparativ tədqiqatlarda istifadə olunma imkanları ilə bağlıdır.

Təcrübi əhəmiyyətə gəldikdə, tədqiqatın materialı ali məktəblərdə tədris edilən bədii tərcümə kursunun tələbələri üçün gərəkli olması ilə bağlıdır.

Habelə, tərcümə ilə bağlı verilən tövsiyələrin M.Şoloxovun əsərlərinin gələcək tərcümələrdə nəzərə alınması ehtimalı istisna edilmir.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin başlıca müddəaları AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Dünya ədəbiyyatı və komparativistika şöbəsinin iclaslarında müzakirə edilmişdir.

Tədqiqatın əsas müddəaları və nəticələri dissertantın Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi, həmçinin xarici ölkələrin müvafiq nüfuzlu elmi məcmuə və jurnallarında dərc olunan məqalələrdə, iddiaçının beynəlxalq və respublika səviyyəli elmi konfranslardakı məruzə və çıxışlarının dərc edildiyi konfrans materiallarında öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Tədqiqat işi "Giriş", üç fəsil, hər biri bir neçə bölmədən ibarət olmaqla "Nəticə" və "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" siyahısından ibarətdir. Giriş 14795. birinci fəsil 36302. ikinci fəsil 111147. üçüncü fəsil 153557, nəticə isə 9778 işarədən ibarətdir.

Tədqiqat işinin ümumi həcmi 325578 işarədən ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın "**Giriş**" hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, işlənmə dərəcəsi əksini tapıb, tədqiqatın obyektini və predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan müddəalar, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir, əprobasiyası və tətbiqi qeyd edilir, dissertasiyanın yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat təqdim edilir.

Dissertasiyanın "**Mixail Aleksandroviç Şoloxovun yaradıcılığına yığcam baxış**" adlandırılan və **iki paragrafdan** ibarət olan **birinci fəslində** yazıçının həyatı və yaradıcılığı haqqında yığcam məlumat verilərək hekayə və oçerklərinin mövzu və obrazlar aləmi, ideya-estetik mündəricəsi aydınlaşdırılmışdır.

"**Həyat və yaradıcılığının müxtəsər cizgiləri**" adlı **birinci paragrafda** yazıçının həyat və yaradıcılığının müxtəsər səhifələri icmal formatında əksini tapmışdır. Yazıçının bir neçə tərcümeyi-halının olduğu bildirilmiş və onun orijinal ədib kimi formalaşmasında keçdiyi həyat yolunun rolu və yeri səciyyələndirilmişdir. M.A.Şoloxovun yaratdığı "Don hekayələri", "Mavi çöl", "Sakit Don", "Oyanmış torpaq", "Onlar Vətən uğrunda vuruşurdular", "İnsanın taleyi", "Nifrət fənni" və s. kimi əsərlərdə yazıçının tərcümeyi-halından gələn çoxsaylı epizodların əksi faktlarla qeyd edilir. Yazıçının demək olar ki, bütün əsərlərinin başlıca mövzusunun, obrazlarının və digər materiallarının Don kazaklarının həyatından götürülməsi göstərilir.

"**Hekayə və oçerklərinin başlıca mövzuları, obrazları, ideya-estetik problematikası**" adlı **ikinci paragrafda** M.Şoloxovun hekayə və oçerklərinin başlıca mövzuları, problematikası araşdırılır. "Don hekayələri"ndə yazıçı insan zəkasına, onun ədalətliliyinə, xeyirxahlığına, qəhrəmanlığına inandığı ilə bağlı ideya təsdiqini tapır. Şoloxovun hekayələrində insan öz məsuliyyətinin başqalarının üzərinə qoymaması və özünün edə biləcəyini başqalarından tələb etməməsi vurğulanır. Onun əksər hekayələrində qeyrətli, iradəli, dözümlü, bütün sədləri uğurla adlaya bilən dəyanətli qəhrəmanların mövcudluğu təhlillər əsasında qeyd

edilir. M. Şoloxovun yanaşmasında əsas insan passiv müşahidəçi və doğma torpaqda artıq adamın olmaması mövqeyi ilə bağlıdır.

M. Şoloxovun qəhrəmanları hər şeydən öncə həmişə həqiqət axtarışında olması ilə fərqlənənlərdir. Hekayələrində yazıçı insanların xarakterlərinin hər tərəfini, eyni zamanda fərdi simasını memar kimi yaratmağa çalışmışdır. XX əsr rus ədəbiyyatının tanınmış tədqiqatçıları Vladislav Kovalyov, Aleksey Metçenko, Aleksandr Xvatov haqlı olaraq M. Şoloxovun hekayələri ilə bağlı aşağıdakıları qeyd edirlər: *"Şoloxov özünün birinci kitabı "Don hekayələri "nda inqilab dövrü nəsrində inqilabın ümumbəşəri və sinfi məzmununu ənənəvi kəndli həyatı fonunda birinci olaraq açmağa müvəffəq oldu .*

Tədqiqat işinin bu fəslində əldə edilən elmi qənaətlər müəllifin "Mixail Aleksandroviç Şoloxov yaradıcılığında humanizm", "Mixail Şoloxovun əsərlərində zaman və qəhrəman". "Mixail Şoloxovun qəhrəmanları-dövrünün mübarizləri yaxud qurbanları məqalələrində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın **"Mixail Şoloxov və rus - Azərbaycan ədəbi əlaqələri"** adlanan **ikinci fəslə də iki paraqrafdan** ibarətdir. Fəsil daxilində Mixail Şoloxovun yaradıcılığı rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələri kontekstində tədqiq edilmişdir.

İkinci fəslin **"M.Şoloxov yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında və tənqidində"** adlanan birinci paraqrafında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının və tənqidinin M.Şoloxov yaradıcılığına üz tutmasının ədəbi-tarixi səbəbləri, yazıçının əsərlərinin ideya-bədii xüsusiyyətlərinin Azərbaycanda öyrənilməsinin tarixi işıqlandırılmışdır. Mixail Şoloxovun yarıməsrlilik bir dövrü əhatə edən əzəmətli yaradıcılığının Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına təsiri nasirlərimizin öz etiraflarında və ənənələrinin görkəmli ədiblərimizin əsərlərində izlənməsi əsasında göstərilir.

Sənətkarın yaradıcı irsi "Sakit Don" roman-epopeyasının ilk kitabının nəşrindən başlayaraq, Azərbaycanın yazıçı, mütərcim, tədqiqatçıların təhlil və araşdırma obyektinə çevrilmişdir. M. Şoloxovun zəngin yaradıcılığı haqqında M.İbrahimov, Ə.Vəliyev, Məmməd Arif, Məmməd Cəfər, Elçin, A.Alməmmədov,

H.Orucəli, S.Əsədullayev, Y.Yusifov, Y.Hüseynov, G.Sultanova, Ş. Qurbanov, İ.Həbibbəyli, P.Xəlilov, Ş.Nəzirli, H.Şərif, X.Əliyev, N.Cəfərov, Ə.Tanrıverdi, M.Nəcəfova, T.Cəfərov (Vəlixanlı), S.Səttarov və digər yazıçı, ədəbiyyatşünas alimlərin fikir və mülahizələri sistem halında nəzərdən keçirilir. Xalq yazıçı, akademik Mirzə İbrahimov M.Şoloxov yaradıcılığına həsr etdiyi "Dahi söz ustası" və "Əsrin dastanı" adlı iki konseptual səciyyəli məqalələrində bu böyük nasirin rus və dünya ədəbiyyatları qarşısında xidmətlərini onun əsərlərindən gətirdiyi yığcam və müxtəsər fikirləri ilə ortaya qoyur. M.Şoloxovun yaradıcılığı ilə bağlı xalq yazıçısı Əli Vəliyevin, ədəbiyyatşünas alimlər P.Xəlilovun, S.Əsədullayevin və başqaları tərəfindən də rus yazıçısının canlı klassik kimi dəyərləndirilməsi, yeni üslublu (geniş mənada) nəsrin müəllifi, inürəkkəb konflikt və özünəxas xarakterli romanların yaradıcısı, ilk dəfə doğma Don kazaklarının "sakit" ("Sakit Don" epopeyası) həyatının tarixin təlalümlü stixiyasına (müharibələr, inqilab və s.) cəlb olunmasının təzahürlərini böyük ədəbiyyata gətirən orijinal novator yazıçı kimi dəyərləndirilməsi vurğulanır.

"M.Şoloxovun yaradıcılıq ənənələri və XX əsr Azərbaycan nəsrinə" adlı ikinci paragrafda M.Şoloxovun yaradıcılıq ənənələri və XX əsr Azərbaycan nəsrinə onun təsiri araşdırılmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında və tənqidində P.Xəlilov, S.Əsədullayev, Ş.Qurbanov, İ. Həbibbəyli, A.Alməmmədov, G.Sultanova və başqalarının dahi sənətkarın XX əsr dünya ədəbiyyatında tutduğu yer və mövqe ilə bağlı mülahizələri izlənilir. Azərbaycan ədəbiyyatının S.Rəhimov, Ə.Vəliyev və M.İbrahimov kimi görkəmli nümayəndələri M. Şoloxovu öz müəllimi hesab etmələri ilə bağlı etirafları qeyd olunmaqla əsərlərində rus yazıçısının müəyyən ənənələrinin təsiri aşkarlanır. Eyni zamanda, təsir məsələsi tipoloji amillər kontekstində mənalandırılır.

Rus və Azərbaycan yazıçılarının sovet dövründə müxtəlif mədəni məkanlarda yaşamalarına baxmayaraq, onların baxışlarını birləşdirən vahid siyasi sistem, siyasi baxışlar, ədəbi meyarların olduğu qeyd edilir ki, rus və Azərbaycan ədəbiyyatlarında işlənən mövzu və problemlər arasında oxşarlıqların olması göstərilir.

Ədəbi təsir barədə danışarkən M.Şoloxovun "Don hekayələri"nə daxil edilmiş bir sıra hekayələrinin Mir Cəlal yaradıcılığına da təsirdən söhbət açılır. Şoloxovun lakonik hekayələri kimi Mir Cəlalin da hekayələrində yazıçının özünəməxsus istedadı, fərdi taleyinin xalq taleyi ilə eyniliyi qənaətinə gəlinir. Bu baxımdan Şoloxovun "Ailəli adam", "Əyri yol", "Bostan qoruqçusu", "Ərzaq komissarı", "Naxırçı", "Sibalkonun toxumu" hekayələrinin ümumi xətti və obrazları ilə Mir Cəlalin "İstifadə", "Sara", "Badamın ləzzəti", "Bostan oğrusu" kimi hekayələri arasında oxşarlıqlar qeyd olunur. Hər iki yazıçının yaradıcılıq üslubunda diqqət mərkəzinə düşən məqamlardan birincisi cəmiyyətdə gedən hadisələri və münasibətləri həyatda baş verən ictimai ziddiyyətlər fonunda qura bilməklə, onlara daha dərin məna verməklə, ortaya qoymaları güclü psixologizmdən istifadə olunması göstərilir.

Tədqiqat işinin bu fəslində əldə edilən elmi nəticələr müəllifin «Творческие и дружеские взаимосвязи М.А. Шолохова с тюркскими литературами», «Изучение творчества М.А Шолохова и азербайджанской литературы в новом ракурсе освещения» Mixail Aleksandroviç Şoloxov və tsmayıl Şıxlı yaradıcılığının müqayisəli-tipoloji təhlili ("Sakit Don" və "Dəli Kür" romanları əsasmda), "Mixail Şoloxovun "Saki Don" və Süleyman Rəhimovun "Şamo" romanları məqalələrində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin **“Mixail Şoloxov yaradıcılığı Azərbaycan tərcümələrində”** adlanan **üçüncü fəsl** dörd paragrafdan ibarətdir. **“M. Şoloxovun əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə nümunələrinə ümumi nəzər”** adlanan **birinci paragrafda** yazıçının əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümələrinə ümumi şəkildə nəzər yetirilir. Mövzu, janr və forma ilə zəngin olan rus nəsr nümunələri Azərbaycan dilinə yetərinə tərcümə olunmaqla, daim oxucuların və tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Eyni zamanda bunu da bildirək ki, Mixail Şoloxov bədii nəsr digər yazıçıların əsərlərindən fərqli olaraq, demək olar ki, onların işıq üzü görməsi ilə dərhal Azərbaycan mütərcimlərinin tərcümə obyektinə çevrilmişdir. Bu, ilk növbədə, onunla bağlı olmuşdur ki, Mixail Şoloxovun əsərlərində ortaya qoyulmuş mövzu, problem, hadisələr, obrazların

onun əsərlərində yerinə yetirdiyi bədii funksiya sünilikdən, plakatçılıqdan, tendensiallıqdan kənar olmuşdur.

Beləliklə, XX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq Azərbaycanda Şoloxov yaradıcılığı ilə doğma dildə tanışlıq prosesi intensiv olaraq getmişdir.

1935-ci ildə Cahanbaxş Cavadzadə Mixail Şoloxovun *“Sakit Don” roman-epopeyasının birinci kitabını* və *“Oyanmış torpaq”* romanını Azərbaycan oxucularına doğma dilində təqdim etdi. Buna qədər Şoloxovun əsərlərinin tərcümələri hissə-hissə respublika qəzet və jurnallarının səhifələrində nəşr olunmağa başlamışdı. Bu da maraqlıdır ki, *“Şoloxovun hekayələri, yaxud romanlarından hər hansı fəsil, yaxud fragmentlər orta məktəb və institutlar üçün hazırlanmış dərslik və dərs vəsaitlərinə daxil edilirdi. Böyük Vətən müharibəsi dövründə ayrıca olaraq nəşr olunurdu”*¹. Bundan başqa Şoloxovun “Pulemyot komandası” “Sakit Don” romanının 2-ci kitabından bir parça və “Nifrət dərsi” hekayəsi, 1941-1945-ci illər müharibəsi başa çatdıqdan sonra adlarını çəkdiyimiz romanlar tam şəkildə işıq üzü görmüş, 40, 50, 60, 70-ci illərdə ədibin əsərləri müxtəlif adlar altında, 60-cı illərdə Şoloxovun seçilmiş əsərlərinin səkkiz cildliyi C.Cahanbaxş, B.Musayev, Ə.Abbasov, H.Şərif və digər təcrübəli mütərcimlər tərəfindən dilimizdə səsləndirilmişdir. 2006-cı ildə isə, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il sərəncamına uyğun olaraq “Sakit Don” roman-epopeyası tam şəkildə və 2007-ci ildə “Povest və hekayələr” (seçilmiş əsərlər) 2013-cü ildə isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi haqqında” 24 avqust 2007-ci il sərəncamına uyğun olaraq nəşr edilmişdir.

Dissertasiya işinin **“Mixail Aleksandroviç Şoloxov yaradıcılığının Azərbaycan tərcümələrində etnik-milləti və bədii-estetik özünəməxsusluğunun inikası”** adlı ikinci paraqrafında isə

¹ Бабаев, Т. М.А.Шолохов в Азербайджане // Бабаев Т. Узы дружбы. Статьи и публикации. – Баку: Язычы, – 1981. – с. 48-54.

Mixail Aleksandroviç Şoloxovun yaradıcılığının Azərbaycan tərcümələrində etnik-millî və bədii estetik özünəməxsusluğun saxlanması və ötürülməsi problemi öz əksini tapmışdır. Mixail Şoloxovun əsərlərində millî kolorit, millî özünəməxsusluq süni model, forma kimi yox, yaradıcılığının danılmaz atributu kimi çıxış edir. Məlum olduğu kimi, Şoloxov son dərəcə istedadlı yazıçı olmaqla, qələmə aldığı əsərlərində öz yaşadığı regionun, mənsub olduğu xalqın, insanların mənəvi aləmini, onların ətrafla olan qarşılıqlı münasibətlərini, tarixi proses və kataklizmlərin, onun həyatına etdiyi neqativ, yaxud pozitiv təsirləri incələməyə səy göstərmiş, millî özünəməxsusluğun əksər cəhətlərini qələmə aldığı mövzularda, əsərlərinin bədii-obrazlı və leksik-sintaktik strukturunda əks etdirməyə çalışmışdır. Başqa dünyagörüşü, adət-ənənə, millî psixologiyaya, ruha məxsus insanın yaradıcılıq laboratoriyasına daxil ola bilmə, orijinalın millî özünəməxsusluğunu qoruyaraq, mənsub olduğun xalqın dilinə çevirmə mütərcim işinin ən məsuliyyətli tərəfidir. Şoloxov əsərlərinin bütün bədii struktur səviyyəsi millî mədəniyyətin müxtəlif sferalarını, etnik mentallığı nümayiş etdirir.

“Don hekayələri” silsiləsinə daxil edilmiş “Двухмужняя” (“İkiərli”) hekayəsindəki “Ушло за курган на ночь солнце”². Azərbaycan mütərcimləri tərəfindən: Ə.Abbasov “*Günəş gecələmək üçün təpənin dalına çəkildi*”³, N.Əbdürrəhmanlı “*Günəş gecələmək üçün təpələrin arxasına endi*”⁴ kimi tərcümə edilir. Şoloxov hekayədə sutkanın axşam tərəfinin özünəməxsus zaman çalarını oxucuya ornamental təsvir tərzii ilə çatdırır. Mütərcimlərdən hər biri zaman koloritini özünəxas şəkildə verməyə müvəffəq olur. Bununla belə, Şoloxov “kurqan” ifadəsini tək halda işlətdiyinə baxmayaraq, N.Əbdürrəhmanlı onu cəm “təpələrin” şəklində verməyi üstün tutsa da, ifadənin koloritini bir qədər neytrallaşdırır. Ə.Abbasov cümlədəki axşamüstü koloritini daha uğurla saxlamağa müvəffəq olur. Azərbaycan mütərcimlərinin tərcümələri ilə dərinədən tanış

² Шолохов, М. Ранние рассказы. – Москва: Советская Россия, – 1961. – 324 с.

³ Шахмагонов, Ф.Время Тихого Дона. – Москва: Молодая гвардия, – 1997. № 5.

⁴ Şoloxov, M. Seçilmiş əsərləri / M. Şoloxov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2013, – 424 s.

olduqda, eyni zamanda tərcümə praktikasının özü də sübut edir ki, özgə dildə orijinalın milli xüsusiyyətlərini heç də tam şəkildə vermək olmur. Eyni zamanda, nəzərdən qaçırılmamalıdır ki, bədii tərcümə ikinci dildə orijinalın milli- mədəni ənənələrinin qorunub saxlanılmasına da kömək edir. Bununla belə, mütərcim həm də tərcümə etdiyi mətnə kənar ifadələrin daxil edilməsinə yol verməməlidir. Yənə də burada Mixail Şoloxovun konkret frazada işlətdiyi milli məişət xüsusiyyətləri ilə fərqlənən sözün Azərbaycan mütərcimləri tərəfindən təhrif edildiyinin şahidi oluruq. Mixail Şoloxovun “*обмывая в ыбарке руки*”⁵ ifadəsini Ə.Abbasov “*ləyəndə əllərini yuy-a-yuy*”⁶, N.Əbdürrəhmanlı isə “*əllərini qabda yuyub*” kimi çevirməyi məqsədə uyğun hesab etmişlər. Əslində isə müəllifə görə mamaça arvad damağında siqaret” əllərini yuyurdu. Çünki “*ыбарка*” nə “*ləyən*”, nə də hər hansı “*qab*” yox, mənası “*siqaret*”, “*papiros*” deməkdir. Ə.Abbasov və N.Əbdürrəhmanlının belə tərcüməsi onların həmin realini başa düşməmələri ilə bağlıdır. Beləliklə, Mixail Şoloxovun əsərlərini onların tərcümələrlə müqayisə etdikdə görünür ki, tərcümələr orijinala nisbətən həm məzmun, həm də onlarda milli koloritin, milli keyfiyyətlərin qorunub saxlanılması baxımından müəyyən itkilərə məruz qalmışdır. Tərcümələrdə dil vasitələrinin neytrallaşdırılması əksər hallarda orijinal dilinin bir sıra xüsusiyyətlərini verə bilməmək imkansızlığı ilə bağlı olmuşdur. Bəzən mütərcimlərin iş prosesi zamanı qarşılarına çıxan çətinliklər Şoloxovun mətnlərində cümlənin sintaktik sxeminin yenidən bizim dildə yaradılması ilə bağlı olmuşdur.

“Yaradıcılığında milli realilər və onların ekvivalent tərcüməsi” adlı üçüncü paraqrafda mütərcim əməyindən bəhs edilərək qeyd olunur ki, bədii mətnin milli özünəməxsusluğunu qoruyub saxlamaq üçün mütərcim əsərdə yer almış gerçəkliyi düzgün müəyyənləşdirməli, orijinal müəllifini və tərcümə oxucusunu dərk etməli, müəllifin əks etdirdiyi aləmi dərinədən

⁵ Шолохов, М. Ранние рассказы / М. Шолохов. – Москва: Советская Россия, – 1961. – 324 с.

⁶ Şoloxov, M. Povest və hekayələr / M, Şoloxov. – Bakı: Avrasiya Press, – 2007. – 360 s.

duymalıdır. Mütərcimin bu prosesdə çətinliyi nəinki əsərin hər hansı kontekstdə fərqlənən detalının, həm də əsərin bütün komponentlərinə xas olan dil materialının, forma və məzmununun verilməsi məsələsidir.

Əsərin bu və ya digər elementlərinin koloritinin verilməsi özgə dildə olan mədəniyyətin ən azı illüziyasının yaradılmasıdır. Buna görə də mütərcim qarşısında ibarələrin mənə baxımından tərcüməsi və replikaların mənasının verilməsi, bədii mətnin ana (tərcümə) dilində atalar sözü, xalq deyimlərinin, yerli və tarixi şəraitin, orijinaldakı məkan distansiyasının tərcümə dilində yaradılması, dialektlərin, personajların mənşəyi, onların sosial statusunun və s. verilməsi zəruridir. Lokal məişət elementlərinin xalqın tarix, mədəniyyət, iqtisadiyyatla bağlı həyatının yaradılması tərcümə nəzəriyyəsində reali adını almışdır. Bütün bunların hamısı Şoloxovun zəngin bədii irsində aparıcı yer tutduğundan onların tərcümə dilində saxlanılmasına böyük ehtiyac duyulmaqdadır.

Mixail Aleksandroviç Şoloxovun yaradıcılığında milli realilər və onların ekvivalent tərcüməsi şərh olunur. Bədii mətnədə realilərin tərcümə olunma problemi ilə İ.Alekseyev, L.Barxudarov, Y.Vereşaqin, V.Vinoqradov, S.Vlaxov, S.Florin, V.Komissarov, L.Latışev, T.Kazanova, R.Minyar-Beloruçev, Q.Tomaxin, A.Fyodorov, A.Şveytser və digərləri məşğul olmuşlar. Mövzunun elmi dairələrdə populyarlığı isə onunla izah olunur ki, realilər tərcümə prosesində daha böyük çətinliklər törədir.

Cahanbaşın Şoloxovun əsərlərində yer almış realilərin tərcüməsində ümumi mətn altında səhifələrin əmək yazılarında verdiyi izahlar mətnin tərcümə oxucusu üçün əhəmiyyətlidir. Mixail Şoloxova dünya şöhrəti və Nobel mükafatı qazandıran, çox vaxt “Rusiyanın analoji ədəbi-tarixi ekvivalenti” kimi dəyərləndirilən “Sakit Don” əsərini ana dilimizə tərcüməsindən bəhs olunur. Əsəri Cahanbaş Cavadzadə tərcümə etmişdir.

Lakin əsərin tərcüməsindən keçən müddət ərzində ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni mühitdə baş verən dəyişikliklərin nəticəsində dilin yeni söz və ifadələrlə zənginləşməsinin, bir sıra dil vahidlərinin isə arxaikləşməsinin, dildən çıxmasının vacibliyinin nəzərə alınmasını zəruri sayılır. Mixail Şoloxovun əsərlərinin dilimizə

tərcüməsində daha çox məhz bu dialektik vəhdəti, yəni həm orijinalın mətnə yaxınlığı, həm də Azərbaycan oxucusunun bədii qavrayışının əsas götürüldüyünü görürük. Tədqiqat işinin bu fəslində əldə edilən elmi nəticələr tədqiqatçının “*Природа и пейзаж в “Донских рассказах” М.Шолохова и их передача в азербайджанских переводах*”⁷, “*Mixail Aleksandroviç Şoloxovun “İnsanın taleyi” əsəri Azərbaycan dilində*”⁸, “*Mixail Şoloxovun “Don hekayələri” və “İnsanın taleyi” povestinin Azərbaycan tərcümələrində milli özünəməxsusluğun təsviri*”⁹, “*Mixail Şoloxovun “Sakit Don” roman epopeyasının Azərbaycan dilinə tərcüməsiylə bağlı qeydlər*”¹⁰, “*Переводы и переводчики М.А.Шолохова в Азербайджане*”¹¹, “*Mixail Şoloxov yaradıcılığı Azərbaycan tərcümələrində*”¹², “*Mixail Şoloxovun “Sakit Don” əsərinin tərcüməsində linqvopoetik xüsusiyyətlər və orijinala yaxınlıq problemi*”¹³ adlı məqalələrində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işində alınan əsas nəticələr aşağıdakılardan ibarətdir: “Mixail Şoloxov yaradıcılığı və Azərbaycan”

⁷ Yusifova İ.Ə. Природа и пейзаж в “Донских рассказах” М.Шолохова и их передача в Азербайджанских переводах. Киев. Язык и культура.

⁸ Yusifova İ.Ə. Mixail Aleksandroviç Şoloxovun “İnsanın taleyi” əsəri Azərbaycan dilində // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2017. №6, – s.342-347.

⁹ Yusifova İ.Ə. M.Şoloxovun “Don hekayələri” və “İnsanın taleyi” povestinin Azərbaycan tərcümələrində milli özünəməxsusluğun təsviri // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2018. №18, – s.370-378.

¹⁰ Yusifova İ.Ə. Mixail Şoloxovun “Sakit Don” roman epopeyasının Azərbaycan dilinə tərcüməsiylə bağlı qeydlər // Sumqayıt. Beynəlxalq elmi konfrans, – 2018. – s. 401- 403.

¹¹ Yusifova İ.Ə. Переводы и переводчики М.А.Шолохова в Азербайджане. Ростов- на-Дону. Международная научно-практическая конференция, – 2019. №19, – с.311-318.

¹² Yusifova İ.Ə. Mixail Şoloxov yaradıcılığı Azərbaycan tərcümələrində // – Bakı: Müqayisəli Ədəbiyyatşünaslıq, – 2019. №2, – s.147-151.

¹³ Yusifova İ.Ə. M.Şoloxovun “Sakit Don” əsərinin tərcüməsində linqvopoetik xüsusiyyətlər və orijinala yaxınlıq problemi // – Bakı: Elmi İş. Beynəlxalq Elmi Jurnal, V Beynəlxalq Elmi Araşdırmalar Konfransı, “Zəngəzurda” Çap Evi, – 2021.

mövzusunda apardığımız tədqiqat və yazıb hazırladığımız dissertasiya bizi aşağıdakı nəticələrə gətirib çıxardı. Müəyyənləşdirdik ki, XX əsr rus nəsrinin ən görkəmli nümayəndəsi Mixail Şoloxovun yaradıcılıq irsi kifayət qədər monumen- tallığı ilə fərqlənməklə, nəinki doğma ədəbiyyatın inkişafına, həm də digər xalqların bədii təfəkkür tərzinə nəzərəcarpacaq dərəcədə təsir göstərmişdir. Ədəbiyyata qədəm qoyduğu ilk əsərləri ilə yazıçı və tənqidçilərin nəzər-diqqətini cəlb etmiş gənc Şoloxov az keçməmiş rus xalqının, Don kazaklarının taleyində dönüş nöqtəsi olan epoxal problemləri əks etdirməklə, 1925-ci ildən başlayaraq “Sakit Don”, ondan yeddi il sonra isə “Oyanmış torpaq” romanlarını qələmə almışdır. Şoloxovun əsərlərini rus və digər xalqların istedadlı yazıçılarından belə bir cəhət fərqləndirir ki, onun bütün əsərləri, demək olar ki, bu və ya digər şəkildə mövzu və süjet baxımından biri digərini inkişaf etdirmək və tamamlamaq məqsədini daşımaqdadır. “Sakit Don” epopeyası və digərlərinə qədər onların hamısında xalq taleyi, milli tarix, etnik düşüncə, milli mənəviyyat, əxlaq dəyərləri, adət-ənənələri, fəlsəfi yanaşmalar, Vətəndaş müharibəsi, inqilab illəri, İkinci dünya müharibəsi, kollektivləşmə, kolxoz quruculuğu, sinfi mübarizə bütün gərginliyi və drammatizmi ilə təsvir olunmuşdur. Onun əsərlərində sevgi və nifrət, sevinc və məyusluq yanaşı addımlayır. Mixail Şoloxov kəndli- kazak nitqinin koloritini ifadəli və görkəmli təqdim etməklə, təbiət və peyzaj mənzərələri ilə yadda qalan obrazlar və qəhrəmanlar qalereyası yaratmışdır. Yazıçının hekayələrinin qəhrəmanları kasıb kazaklar, müxtəlif peşə sahibləri olmaqla, həm də möhkəm xarakterli insanlardır. Bu əsərlərin hamısında kazak düşüncəsinin təcəssümü ortadadır. Mixail Şoloxovun əsərlərindəki personajların Donda yaşamış real prototipləri vardır. “Sakit Don”, “Oyanmış torpaq” kimi romanlarda, “İnsanın taleyi”, “Nifrət fənni”, “Onlar Vətən uğrunda vuruşurdular” kimi əsərlərdə faciəviliklə drammatizm oxucunun ovqatını tarıma çəkmək, onun düşüncəsini haldan-hala salmaq baxımından qeyri-adi baxış ortaya qoyulur.

Mixail Şoloxov yaradıcılığının digər mühüm bir cəhəti əsərlərində psixologizmdən yetərincə yararlanma bacarığıdır. Bu baxımdan Qriqori, Aksinya, Natalya və digər obrazların müəllif

tərəfindən işlənməsi xüsusilə diqqət çəkəndir. Bu müstəvidə müəllifin müqayisələrə, məsələn, Qriqorinin qurdla müqayisəsi, onun mifoloji və nağıl qəhrəmanlarına bənzədilməsi və s. biz nəinki “Sakit Don” romanının baş qəhrəmanının timsalında, həm də Panteley Melexov, Pyotr Melexov, Darya Melexova, Natalya Melexova, Dünyaşa Melexova, Mişatka Melexov və başqaları ilə də bağlı görürük.

Şoloxovun Azərbaycan ədəblərinin yaradıcılığına təsiri heç də mexaniki yox, reseptiv (yaradıcı mənimsəmə) yolu ilə getmişdir.

Şoloxovla Azərbaycan yazıçılarının yaradıcılığı fərqli maneralarda getsə də, Ə.Vəliyev, M.Hüseyn, M.Cəlal, M.İbrahimov, İ.Şıxlı və başqalarının da əsərlərində mövcud epoxanın, ictimai-siyasi mühitin, mədəni-mənəvi münasibətlərin xüsusiyyətləri mövzu və problematika baxımından oxşarlıq təşkil etsə də, cəmiyyətdəki ailə-əxlaq, tarixi keçmişə münasibət kontekstində analoji mövzu və ideyaların ortaya atılmasını zəruriləşdirirdi. Tədqiqat işində bu məqamlar müqayisəli-qarşıqlı şəkildə öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan Mixail Şoloxovun “Sakit Don” epopeyasının xeyli məqamları ilə İ.Şıxlının “Dəli Kür” və digər Azərbaycan yazıçılarının romanları arasında paralellər aparılmışdır.

Dissertasiya işinin ən mühüm hissəsini Şoloxovun əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümələri üzərində aparılmış müşahidələr təşkil edir: “Cavan qartal kimi qanad açan” (M.Qorki) Şoloxovun bədii istedadının vurğunu olan Cahanbaxş, Ə.Abbasov, H.Şərif, A.Quliyev, N.Əbdürrəhmanlı və başqaları onun əsərlərinin Azərbaycan oxucularına çatdırmasında xeyli zəhmət sərf etmişlər. Şoloxovun ədəbi-bədii irsi Azərbaycanda geniş yayılsa da, bu irsin elmi-nəzəri müstəvidə təhlili yalnız Y.Hüseynovun “Sakit Don” romanının dilimizə tərcüməsi kontekstində yazdığı dissertasiyada natamam araşdırılmış, məsələnin əsas tərəfi bizə qədər diqqətdən kənar qalmışdır. Buna görə də məhz bu dissertasiyada Şoloxovun ədəbi-bədii irsinin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı və tərcümələri kontekstində təhlillərə cəlb edilməsini nəinki mütərcimlərin yalnız öz xalqı qarşısında, həm də əsərini tərcümə etdiyi yazıçı və onun xalqı qarşısında məsuliyyət daşdığına diqqət çəkmiş, mütərcimin tərcümə etdiyi əsəri orijinala sədaqətlə nə yaxşılaşdırmağa, nə də

pisləşdirməyə haqqı olmadığını müəyyənləşdirmiş, orijinaldakı tarixin, etnik düşüncənin, milli mənafehin, mədəniyyətin etnoqrafik cizgilərinin, xalq həyatının, onun folklor dünyasının, dil stixiyasının, idiom və realilərin, atalar sözü, frazeoloji birləşmələr, ifadələr, zərbi-məsəllər və s. tərcümə dilində adekvat yaradılmasının elmi-nəzəri və praktik yöndən izahını verməyə çalışılmışdır.

Şoloxovun əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi prosesində orijinalın etnik-milli və bədii-estetik özünəməxsusluğunun saxlanması mühüm məsələ olduğundan onun yaradılması model, forma kimi yox, müəllif yaradıcılığının atributu kimi çıxış etməli idi. Buna görə də orijinaldakı obrazların, onların xarakterinin, müəllifin estetik baxışlarının dilimizdə yaradılması, milli mədəniyyət sferaları, etnik mentalıq öz relyefliliyi ilə əks olunmalı idi. Məhz bu səbəbdən Cahanbaxş, Ə.Abbasov, H.Şərif, B.Musayev, A.Quliyev, N.Əbdürrəhmanlı və başqalarının tərcümələri nəzəri və praktik yöndən dəyərləndirilərkən onlarda qorunub saxlanmış etnik-milli keyfiyyətlər, milli-psixoloji ovqat, qəhrəmanların daxili və zahiri əlamətləri, Azərbaycan mətnlərində özünəməxsus sintaktik sxemin, orijinalda yer almış rəngarəng dil vasitələrinin (dialekt, vulqarizm, jarqon) yaradılması, ifadələrin obrazlılığı, dilin leksikası, sintaksisin özünəməxsusluğu, üslubun zənginləşməsi və s. məqamlara diqqət yetirilmişdir.

Bütün bunlardan danışarkən biz Şoloxovun əsərlərində işlədilmiş milli realilər və onların tərcümədə verilmə prinsiplərini nəzərdən keçirdik. Məsələnin bu müstəvidə həlli də xeyli çətinliklərlə bağlıdır. Bir sıra alimlər realiləri dilin tərkibinə daxil etməyib (Andrey Fyodorov) onları ekstralinqvistik sahə kimi, dil ilə yox, obyektlərin təsviri ilə bağlayırlar, digərləri isə (Yuri Vereşşaqin, Vitaliy Kostamarov, Viktor Vinqradov) realiləri sadəcə hər hansı xalqın fon biliklərini əks etdirən həyat mənzərələri, üçüncü qisim tədqiqatçılar isə (Serqey Vlxov, Sider Florin və s.) hər bir xalqın həyatı üçün (məişət, mədəniyyət, sosial-tarixi inkişaf və s.) xarakterik olub, digər xalqa tanış olmayan söz, söz birləşmələri adlandırmaqla, milli kolorit daşıyıcıları, digər dillərdə ekvivalenti olmayan vahidlər kimi nəzərdən keçirirlər, həm də onların tərcümə olunmasında israrlıdırlar. Buna görə də, Mixail Şoloxov

yaratıcılığının Azərbaycan dilinə tərcümələrində belə ekvivalentsiz leksikanın Cahanbaxş, B.Musayev, H.Şərif, Ə.Abbasov, A.Quliyev, N.Əbdürrəhmanlı tərəfindən verilməsinin uğurları və nöqsanları üzərində diqqətimizi cəmləşdirməyə çalışarkən xeyli uyğunsuzluqlarla qarşılaşdıq ki, gələcəkdə Şoloxovdan ediləcək tərcümələrdə həmin səhvlərin təkrarlanmasına yol verilməsin. Oudur ki, Şoloxov kimi yaratıcılığı etnik-milli kolorit və keyfiyyətlərlə zəngin olan müəllifin əsərlərinin tərcümələrinin səviyyəsinin qaldırılmasına ehtiyac duyulmaqdadır. Hesab edirik ki, Azərbaycan mütərcimləri bundan sonra Mixail Şoloxovun əsərləri üzərində təkmilləşdirmə işini davam etdirəcək, bu sahədə mövcud olan çatışmazlıqları aradan qaldırmağa səy göstərəcəklər.

**DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU İDDİAÇININ
AŞAĞIDAKI MƏQALƏ VƏ KONFRANS
MATERİALLARINDA ÖZ ƏKSİNİ TAPMIŞDIR:**

1. Mixail Şoloxovun qəhrəmanları – dövrünün mübarizləri yaxud qurbanları // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Filologiya məsələləri, – 2015. №9, – s.411-415.
2. Mixail Şoloxovun əsərləri Azərbaycan ədəbi prosesində // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2016. №11, – s. 395-399.
3. Mixail Şoloxovun əsərlərində zaman və qəhrəman // – Bakı: Ədəbi Əlaqələr toplusu, – 2016. № 10, – s. 259-263.
4. Mixail Aleksandroviç Şoloxovun “İnsanın taleyi” əsəri Azərbaycan dilində // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2017. №6, – s. 342-347.
5. Mixail Aleksandroviç Şoloxov yaradıcılığında humanizm // – Bakı: Ədəbi Əlaqələr toplusu, – 2017. № 11, – s. 202-206.
6. Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrində Səməd Vurğunun rolu // Самед Вургун - 110.Материалы научно-практической конференции, Baku «Сабак» –2017. 06 декабря, – с. 57-65.
7. Mixail Şoloxovun “Sakit Don” və Süleyman Rəhimovun “Şamo” romanları // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2018. №14, – s. 298-305.
8. Mixail Şoloxovun “Don hekayələri” və “İnsanın taleyi” povestinin Azərbaycan tərcümələrində milli özünəməxsusluğun təsviri // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2018. №18, – s. 370-378.
9. Mixail Şoloxovun “Sakit Don” roman-epopeyasının Azərbaycan dilinə tərcüməsiylə bağlı qeydlər //

- “Mədəniyyətlərəarası dialoqda bədii ədəbiyyatın rolu” adlı Beynəlxalq elmi konfrans, – Sumqayıt: – 2018. 04-05 dekabr, – s. 401-403.
10. Mixail Aleksandroviç Şoloxov və İsmayıl Şıxlı yaradıcılığının müqayisəli-tipoloji təhlili (“Sakit Don” və “Dəli Kür” romanları əsasında) // – Bakı: Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, – 2019. № 1, – s. 182-186.
 11. Природа и пейзаж в “Донских рассказах” М.Шолохова и их передача в азербайджанских переводах // Язык и культура. Издательский дом Димитрия Бурого, – Киев: – 2019. № 1(196), – s. 287-293.
 12. Изучение творчества М.А.Шолохова в азербайджанской литературе в новом ракурсе освещения // EESJ (East European Science Journal), Jerozolimskie, –Warsaw: – 2019. №10(50), – s. 49-53.
 13. Переводы и переводчики М.А.Шолохова в Азербайджане // Международная научно-практическая конференция, – Ростов- на-Дону: – “Вёшенский вестник”, – 2019 №19, – s. 311-318.
 14. Mixail Şoloxov yaradıcılığı Azərbaycan tərcümələrində // –Bakı: –Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, – 2019. №2, – s.147-151.
 15. Творческие и дружеские взаимосвязи М.А.Шолохова с тюркскими литературами // –Ростов- на-Дону: “Вёшенский вестник”, – 2020. № 20, – s. 307-318.
 16. M. Şoloxovun həyat və yaradıcılığının diqqətdən kənar qalan səhifələri // Dünya ədəbiyyatı – Elmi baxış, –Bakı:- 1/2020,- s.109-112.
 17. Mixail Şoloxovun Sakit Don əsərinin tərcüməsində linqvopoetik xüsusiyyətlər və orijinala yaxınlıq problemi // –Bakı: ELMİ İŞ. V Beynəlxalq elmi araşdırmalar konfransı, – 24 sentyabr, – 2021, – s. 51-55.
 18. Dünya ədəbiyyatında müharibə mövzusu (Mixail Aleksandroviç Şoloxovun yaradıcılığı əsasında) // –Bakı: ELMİ İŞ. Beynəlxalq Elmi jurnal, -2022,-s. 51-57.

Dissertasiya işinin müdafiəsi 16 aprel 2024-cü il tarixində saat 15⁰⁰ da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun ED 1.05 - Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD 1.05/1 – Birdəfəlik dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az-1143, Bakı ş., H.Cavid pr. 115, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. IV mərtəbə, Elektron akt zalı.

Dissertasiya işi ilə AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya işi və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 15 mart 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 13. 02. 2024

Kağızın formatı:A5

Həcm: 36699

Tiraj: 100